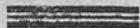

— А тоді знов сюди?

— Очевидно. У мене, тиж знаєш, немає грошей. Родовід наш до чорта довгий, а кишеня до чорта порожня!

Років чотири пізніше я побачив у „Times“ серед оголошень про шлюби: Майльс Редінг, з Ведмежої Фарми, Ванкуверів острів і Бланш Фелджем, донька Чарлза Фелджема, судді в Гарборо. Отже він досягнув свого!

Степан Смаль-Стоцький

Немолів*)

(Спомики з дитячих літ на вічну пам'ять мому батькові)

На другий день свят була відправа у нас. Хоч мороз тисне, людям весело. Повдягалися в кожухи, в чоботях солом'яні устілки їх гріють. Коляди одна по другій розлягаються церковною. Найбільша радість з того, що „Бог предвічний... в яслах лежить... в стайні убогій“, неначе б то завітав до них самих, до хліборобів, що вони свого Бога, „сонце правди“, неначе бачать між собою, і тому всі навипередки так „весело співають... Ісуса витають“. Яюсь люблю, коли отака загальна радість розліється в душах людських, що радіють навіть несвідомі вповні того, чого радіють. Це різдво на селі серед наших селян.

У вечер ходять колядники від хати до хати. Брацтво церковне їх вислало колядувати на церковні потреби. Прийшли й до нас. Вже чуємо знадвору голос: „А чи дозволяєте, пане господарю, заколядувати, вашу хату звеселити?“ — Просимо — кажуть тато. І понеслася знов коляда одна й друга. Запросили колядників до хати, щоб загілися, частують, а міхноша дістає книші та ще і дрібними дещо. Розпитують, де вже були, що чувати. Але колядники спішаються. Заколядували ще і в хаті, подякували і пішли далі. А я так дуже рад був піти з ними, але тато кажуть: Ти ще за малий. Як підростеш, підеши і ти колядувати.

Дехто з свояків і сусідів навідався до нас. В хаті зробилося гутірно, частуються, примовляють, закушують, розказують всячину, сміються, жінки щось перешіптуються, а нам, дітям, нераз мусіли тато наказувати, щоб ми так не пустували.

Так було і третьої днини свят, тільки що мама варили дещо теплого на обід.

З різдвяними святками яюсь тяжко розставалися люди. Дідух все ще лежав під столом, „дід“ стояв ще на покутті, нагадували свята, тому й до тяжкої господарської роботи яюсь не бралися. Це час відпочинку в господарстві тим більше, що

*) Див. „Вістник“, кн. III.

і новий рік ще до різдвяних свят рахується з своїм обрядом, що рано ходять хлопці по хатах новолітувати, сіючи жмінку зерна по підлозі, примовляючи при тім „сійся, родися жито, пшениця, всяка пашниця“ та бажаючи ці святки миром опровадити і нарік діждати.

Різдвяні святки кінчилися власне аж Йорданом, коли воду на криниці освятили і священик з кропилом село обійшов. Перед Йорданом также постили, а на щедрий вечер давали таку саму вечеру, як на святий вечер. По Йордані палили дідуха на подвірі, виносили з хати „діда“. Це був конець свят, повних традиційної, таємничої обрядовости, все ще живої в почуванні народнім, все ще урочистої, а не лиш формальної. Починалася звичайна робота, переривана хиба тим, що настав час весіль.

Весілля відбувалися тоді ще з великими обрядами, співами і танцями та тривали по кілька днів. Не памятаю я всього, але все таки пригадую собі ще, як до нас то одна то друга молода з дружками, по весільному вбрані, приходили просити на весілля та о благословенство, бичи поклони перед кожною старшою особою з окрема. Пригадую собі, як у нас місили, пекли та вбирали тичинками коровай, як при тім співали, як з короваем танцювали, як його нарешті розділювали. Пригадую собі, як з музиками їхали до вінчання, як молодій косу розплітали, в чіпець вбирали. Пригадую собі обряд перезви, перепую... Все те були обряди, що відбувалися „по закону“ з діда-прадіда на один лад, про що дбав староста, дбали дружби та дружки. Навіть і танець при тім не був звичайний танець, а якийсь обрядовий. Пригадую собі, як дядько Луцько заграли дрібненького козачка, бо і на скрипці грали дядько Луцько, якось самі з себе навчилися, а тато, розохочені, пустилися враз з другими танцювати козака. Що то був за танець. Я такого більше в життю не бачив. Так тільки на селі на весіллі танцюють усіми сугавами, усіми жилами, усім тілом. А при тім яка у всім гнучкість, делікатність, гожість, церемонність, повабність. Дивлюся і очам своїм не вірю. Це зовсім інші люди зробилися. Звичайно у них хід і ціла постава якісь недбалі, вялі, а тут все випружилось, голова до гори, в лиці завзяття, з очий аж искри сипляться. То не танець, а якась богослужба і в рухах тіла і в виразі обличчя. Стара, прадавна, правдива культура. Чудово на селі тоді танцювали. Чи ще і тепер так танцюють?...

Отак і зима мала для мене свої великі чари.

Було то, здається, в осени 1864-го року, як післали мене до школи. Купили книжку, пошили нову торбинку на книжку та на кусок хліба і я, скоро почув дзвінок, біг до школи. А там були самі такі хлопці та дівчата, як я, що, доки увійшов учитель, все найшли собі якусь забаву і суперечку та робили галас.

Учителем був у нас Константин Секунда. Він був і пи-

сарем громадським в кількох громадах, деколи мусів їздити до Кам'янки Струмислової до староства на „сесію“, мав гарне господарство і хата його в Пасіках була собі як якийсь двірочок. Був добрий чоловік, любив діти. Дідунь і тато любили з ним поговорити.

Школами завідувала тоді духовна консисторія у Львові, тому в школі вчили багато церковного співу. Наука починалася тим, що ми всі співали „Царю небесний“, а кінчилася піснею „Достойно естъ“. Читали ми склади: бе-а ба, ес-а са... Писали крейдою на таблиці, олівцем („олувком“), який треба було навчитися „застругати“, на папері або гусячим пером, яке тільки сам учитель кожному „темперував“. Не дуже нас учитель мучив, тільки рідко коли за вухо потягнув, декому лінією „паду“ на руку дав, декому казав клячати, але я таки небавом навчився читати так, що вже дома брався до старого татового почаївського молитвенника та „помяника“, а в церкві до книг. Тато помагали, поправляли, як треба було, а дідунь тішилися та нераз по голові погладили.

При кінці кожного року був „екзамен“, а літо 1866-го р. тим для мене памятне, що аж зі Львова сам канонік приїхав на екзамен до Хмільна, а ми, прибравшись гарненько—хлопці в чистенькі сорочки та штяв'ята,—дівчата в спіднички та запасчинки ті про свято з позаплітаними в дрібушечки кісками, повязаними гарненькими биндочками, всі з торбинками через плече в призначений день раненько рушили в похід лісом до Хмеленської школи, щоби і собі перед каноніком показатися, що ми вмієм. А чи знаємо заспівати „Пречистая Діво, мати руського краю“—питає. І вже розляглася з дитячих уст гарна пісня, священик, учитель і старші, хто був, і собі потягали, пісня вилилася в щирю молитву усіх і зробила, очевидночки, глибоке вражіння, бо о. канонік дуже нас похвалили. Показалося, що і читати, писати та рахувати ми добре вміли і кожне з нас дістало на памятку якийсь подаруночок: чи молитвенничок, чи образочок від самого о. каноніка. Дорога до дому була дуже весела, всі ми собі розповідали, як то саме було, що канонік казав, і навіть за те сперечалися, а дома було що розказувати дідуневі, бабуні, татові, дядькові, бо серце радо було з усіма поділитися тими незвичайними вражіннями.

Потім одного разу був у нас наш учитель, засів за столом, перед ним лежали великі папери рубриковані, люди з цілого села приходили до нашої хати платити податки. Пан учитель був тепер писарем громадським, записував все в свої папери і в податкові книжки кожного господаря та розмовляв з людьми. Я вертівся коло учителя, заглядав до паперів, а він, як вже не було нікого чужого в хаті:

— Чуєте, куме Їську, — так каже до мого батька — я би вам радив, щоб ви свого Степана дали в осени до школи в Радехові. Він вже не має чого у нас вчитися, а там навчив-

сяб дечого нового, може з нього щось вийшлоб, він хлопчина цікавий.

— Та можнаб — кажуть тато, але я тоді лишуся без робітника, він мені в господарстві вже велика поміч.

— То ще час, подумайте над тим добре. Я вам добре раджу, а батько повинен дбати, щоб з його дитини щось доброго було.

Дідунь слухали цієї розмови, та якось нічого не казали.

Аж з початком вересня дідунь кажуть татові:

— Запрягай но коні, поїдь до Радехова з Степаном та піди до школи, щоб його там прийняли.

— Ти що, старий, вигадав: ледви піднялася дитина на ноги, а ти давай його десь з хати межи чужі люди, так якби у нас куска хліба для нього не було — обізвалися бабуня.

— Мовчи, стара, — кажуть дідунь, — ти того не розумієш. Замолоду вчитися треба, наука потрібна, на те є школи, щоб з них виходили свої вчені люди. Нам того треба. Просту роботу і ми зробимо. Школи не тільки для панів та жи-дів. Нехай но туди і хлопська дитина загляне.

По таких словах дідуня не було що говорити. Ми поїхали з татом до Радехова, зайшли до директора школи, він мене питав, що я вмю, і прийняв до третьої класи. Тато найшли для мене станцію у одного господаря, згодилися з ним за одного чи два ринських місячно, а харч — хліб, крупи, пшоно, муку, солонину мали що тижня посилати.

Я почав ходити в Радехові до школи. То була школа „тривіальна“. Директор її, Леонард Мочаровський, був добрий, лагідний чоловік, але треба було добре пильнуватися, щоб його вдоволити. Наука була инакша ніж в немолівській школі. Тут з „коменюша“ вчилися ми вже німецької мови, крім того рахунки і рисунки вимагали великої уваги. Писали ми вже ставленими перами. Нове було для мене і те, що нас водили що дня парами до костела на службу Божу. Костел гарний, мурований, підлога викладана камінними плитами, лавки стоять рядами, все якось инакше, як у нашій церкві. Нема образів ні дверей перед олтаром, нема крилоса для дяка, а на хорах блищать якісь дуди. Виходить хлопчина з дверей коло олтаря, вбраний в якусь біленьку дірчасту сорочину, сіпнув три рази за широку крайку, що звисала від дзвінка на стіні, дзвінок задзвонив, за ним показався священник з чашою в руках, накритою якоюсь золотом вишиваною білою накривкою, розчепіреною на чотири клаптики, що звисали з боків чаші. Ризи на нім не такі як у нас, на голові якась чорна шапочка з ріжками. Приступив перед престіл, зняв шапочку, приклякнув на праве коліно, хлопчина теж, піднявся, приступив по східцях до самого престола. Загриміли раптовно органи. Якось страшно стало і приємно. Заграли, гудуть, голос їх розлягається далеко, то знов зтиха якось гаморить... Я розглядаюся, прислухаюся, не вспів і оченаш сказати, а то вже було по „мші“ і ми

знов парами назад до школи. В тім костелі і я, як прийшла черга на мене і я навчився напам'ять все, що мені завдали, мусів бути „міністрантом“, вбирався в комешку, виходив перед священником з захристії, ніс на таці ампулки з вином і водою, приклякав, дзвонив, проказував латинські слова, переходив з одного боку олтаря на другий, але все те, хоч я знав, що це служба Божа, було для мене якесь дивне. Як то, щоб ані разу не було „Господи помилуй“, „Подай Господи“, „Тебі Господи“, щоб не співали всі як у нас, „Святий Боже, святий кріпкий, святий безсмертний, помилуй нас“? Правда, деколи і ми співали тут „Боже, щось Польске пжез тиле лят хроніл“ та „З димем пожаруф“, а органи гули, але наше „Пречистая діво, мати“ або „Достойно есть“, думаю собі, таки краще. Та тепер я матиму дідуневі, бабуні, татові і всім що розказувати, як прийду до дому. Бо поки була на дворі погода, то я собі що суботи пополудні — школа була в суботу тільки до полудня—пішки дмухнув до дому, а в понеділок ранесенько з торбиною повною харчів на цілий тиждень вертався до Радехова. Деколи трапився хтось знайомий з возом, чи до суду приїхав, чи так мав якусь орудку в місті, то підвіз мене. Деколи і незнайомі, з чужого села, побачивши самого хлопчину, казали присістися, розпитували, чий я, куди та відки йду, а як почули, що я школяр та ще й син добре їм знаного Немолівця, то дуже були раді з таким школярем поговорити. В зимі тато не дозволили пускатися пішки в дорогу. А як прийшли свята, то приїзджали самі по мене і ми тоді мчалися шпарко санками, аж пара з коний йшла, а коні раз-у-раз пофоркували, на що тато завжди казали „здоров“. Прекрасна така їзда санками, як смеркнеться, а місяць ясно світить, мороз кріпкий береться, сніг в місячнім світлі искрами сипле, а в лісі дерева тільки мигають коло дороги. Тільки тоді зазнав я такої роскоші. Але з весною, коли вже сонце трохи більшу мало силу, така дорога пішки лісом в понеділок раненько до Радехова то було щось такого гарного, що я того не можу і досі забути. Ліс ожив, дерева і корчі діставали свіже листячко, а пташки щебечуть, співають, перекликаються, що не наслушався. Так якось весело на душі, підскожно. Щось тріснуло десь або зашелестіло: здрігнешся, пристанеш, запереш дух, наслушаеш — нема нічого. Або от і наглянеш: то вивірка бігла собі, щось шукала між ломачками на землі, а тепер і сама злякалася та чим боржій біжить на сосні догори, спинилася і заглядає на тебе своїми цікавими очками. Ти рушишся з місця, а вона побігла по гиялчці, гойдається, а ось вже перескочила на гиялку сусідньої сосни і десь зникла тобі з очий. Або ось чуєш: щось довбає, таки чисто довбає. Що би то могло бути? Спинишся, заглядаєш скрізь. Стишилося. Ба знов довбає. Дивишся, а то якась пташка так дзюбом гатить в кору дерева. Дідунь казали, що то певно був дятел або жовна. Щоб то я ще колись його побачив та добре йому придивився, яке у нього пірячко,

а який дзюб. Раз, минув я вже лісничівку на Пукачеві, переходжу до радехівського ліса, глипнув, а на галяві при дорозі, як вона закручується вже до Радехова на ліво, на самім краєчку ліса скубає собі молоду травичку телятко не телятко, бо і головка инакша і якесь воно менше, а дуже гарне. Хоч я був ще досить далеко, почуло мої кроки, підняло головку, розглядається. Я став, але не мав коли добре придивитися, бо воно скочило назад в ліс і там зникло. Як я про це розказував дідунові, то дідунь питалися, чи мало воно ріжки, та ду мали, що то певно була серна, бо якби з ріжками, то був би сернюк, цапок.

Ліс має в собі все щось таємничого. Із-за кожного корча, зза кожного дерева неначе щось заглядає на мене, щось зашумить, гилячки нагинаються до себе листячком немов перешіптуються, щось ворухнеться, колихнеться. Не щоб я боявся. Тато завсіди навчав: нічого не бійся. Але все те силує мене самітного наслухати, мати скрізь своє око. Душа моя тим втомилася. Тому я таки був рад, коли вийшов з ліса в поле і мандрував далі стежкою навпростець поміж збіжжями. Тут широко і далеко видно. Десь вгорі високо, що й доглянути не можна, жайворонки свою дрібненьку пісеньку виводять, декуди в збіжжю перепелиці підпільтькають, від збіжжа очий відірвати годі, хвилястий рух так приковує їх до себе, що вони за ним все наново слідкують аж доки він не розплинеться, хиба що десь спиняться на червонім цвіті маку на межі. Але от я вже на горбку, вже видно вітрак в полі і Радехів і мої мандрівці конець. З горбка аж підбігаю, щоби не спізнитися до школи. Вже я коло церкви, що зза паркана і зза дерев з лівого боку дороги виглядає якась стара, низенька. Обійшовши з правого боку ззаду деревляний, спереду мурований, брудний заїзdnий дім, а власне коршму, був я вже на ринку, а відси мав я вже зовсім недалеко на станцію та до школи.

Радехів бачив я в останне під конець серпня 1918 року. Тоді мав він вже вигляд міста: багато домів мурованих, крамів чистих, гарних. Тепер він певно ще кращій. Але перед 50-ти, 60-ти роками було це досить брудне, ярмаркове містечко, мало що ліпше ніж Лопатин, що подобало більше на ярмаркове село. Ринок мав вигляд чотирикутника, обрмованого типічними жидівськими деревляними коршмами. З північного боку стояв мурований будинок, в яким був суд та податковий уряд. Серед ринку стояло два муровані дома з крамами. Що четверга заповнявся той звичайно порожний ринок селянськими возами з Тетевчиць, Пиратина, Синькова, Немолова, Середполець, Муканя, Кривого, Оглядова, Павлова, Сішна, Стремільча, Виткова і и. Селян я вже бувало пізнавав по ноші, з якого вони села. Невеликі ріжничі, а все таки були і в крою сірків і в формі капелюхів і у вязанні хусток у жінок і по тім, чи підперізувалися поясом, чи ременем або паском, а навіть, як змощували та застелювали віз. Вони привозили на про-

даж всяке збіжжа, безроги, або приганяли худобу, коні. Між людьми і возами роїлося повно жидів-купців. Люди купували коси, різакі, видзеленькуючи ними коло залізного храму об камінь та пізнаючи по тоні їх якість, серпи, ножи, пили, ланцюги, цвяшки, чоботи, шапки, хустки жіночі, бинди, горшки, горнята, постукуючи чиколонком до ганчарської посудини і тим випробовуючи її якість, ложки, сіль, селедці. Були вози десь з далека з сушеною рибкою. Не забували привезти і дітям до дому якого гостинця і купували булочки, маленькі колачики, або черепляного півника-свистуна, дрімлю чи бляшану гармоніку і и. На ярмарку стрічалися знайомі і своїяки з ріжних сіл, заходили до коршми, щоб дещо випити, перекусити та побалакати з собою, туди заходили также люди, щоб могорич запити, коли якогось торгу добили. Скрізь галас, рейвах. Я бувало виходив по школі на ярмарок, чи не побачу кого з Немолова, тяжко пробирався поміж возами, що сюди й туди на всі боки швендали, неначе не знаючи, куди йти, що робити, або гуртками вистоювали та чогось сперечалися. Гурток людий обступив навкруги старого лірника, що розсівся на землі з краю ринку, виспівував про убогого Лазаря та пригравав на лірі. Прислухалися, зітхали, виймали з вузлика хустини який крейцар для старого дідуся.

(Докінчення буде)

— 0 —

Лорд Шов ов Донфермлейн*

Процес Ісуса Христа

Постараймося поглянути на процес Ісуса Христа безсторонніми очима, як на правничий випадок. Забудьмо на хвилину про цілу жахливість найбільшої трагедії світової історії, забудьмо про засади новітньої юриспруденції, такої ріжної від давньої. Вернім до Його часів.

Дві правничі системи мали рішати про земну долю Христа. Передусім старе гебрійське право, яке передбачало досить ригорозні гваранції для підсудного, особливо де йшло про його життя. Над цією системою панувало тепер право римського завойовника, точні, виразні приписи, якими — не силою — трималися в послуху здобуті провінції. Як казав Фльорус: *Viribus parantur provinciae, jure retinentur* (краї здобуваються силою, але затримуються правом).

До кого належала влада серед жидівства в Єрусалимі? До Синедріону, що складався з 71 членів і до його Тіснішої Ради

*) Автор цієї розвідки, яку беремо з „John O'London's Weekly“, є знавий судовий діяч Англії і теоретик-правник, нерас покликаний урядом до співпраці при розв'язуванні найтяжчих правничих питань, як в конфлікті ірландським, страйкуючих робітників і пр.

Редакція.